

ORNAMENTUL NAȚIONAL – ÎNSEMN AL IDENTITĂȚII CULTURALE

THE NATIONAL ORNAMENT – A SYMBOL OF CULTURAL IDENTITY

LUDMILA MOISEI¹,
doctor în istorie, lector universitar,
Universitatea Pedagogică de Stat *Ion Creangă*

CZU 745.52.016(478)

În contextul globalizării, promovarea identității culturale reprezintă o strategie prioritară a țării noastre. Tot mai mult suntem supuși influențelor etnoculturale, suntem marcați de dinamismul cultural regresiv și de noile tendințe care, adesea, vin în contradicție cu valorile spirituale ale memoriei colective. Scopul acestui articol este de a releva importanța ornamentului ca arhetip, ca simbol identitar, dar și ca semn decorativ cu cele mai alese calități estetice. În cadrul articolului autorul insistă asupra evidențierii și valorificării identității culturale prin ornamentele de valoare națională care, alături de țesături, devin semne, sim-

¹ E-mail: ludmilamoisei7@gmail.com

boluri identitare pentru țara noastră. Axat pe cercetări etnografice de teren, pe analize interdisciplinare și interviuri etnografice, prezentul demers științific aduce în lumina cercetărilor etape de descifrare a ornamentului, precum și logica aranjării țesăturilor în decorul interiorului tradițional. Valorificând memoria colectivă, autorul evidențiază semnificațiile anumitor ornamente (busuiocul, cocostârcul, cucul, cocoșul, hora ș.a.) prin raportarea acestora la modelul lumii și la sistemul de reprezentări simbolice.

Cuvinte-cheie: ornament, identitate culturală, globalizare, țesături tradiționale

In the context of globalization, the promotion of the cultural identity is a priority strategy of our country. We are increasingly subject to ethnocultural influences, we are marked by the cultural regressive dynamism and the new trends, which often run counter to the spiritual values of collective memory. The purpose of this article is to reveal the importance of the ornament as an archetype, as an identity symbol, but also as a decorative sign with the best aesthetic qualities. In the article, the author insists on highlighting and developing the cultural identity through ornaments of national value, which along with fabrics, become signs, symbols of identity for our country. Focused on ethnographic field research, on interdisciplinary analysis and ethnographic interviews, this scientific approach brings to the light of research the stages of deciphering the ornament, as well as the logic of arranging fabrics in the traditional interior. Valorising the collective memory, the author highlights the significance of certain ornaments (the basil, the stork, the cuckoo, the rooster, the hora, etc.) by relating them to the world model and to the system of symbolic representations.

Keywords: ornament, cultural identity, globalization, traditional fabrics

Introducere

În contextul globalizării, promovarea identității culturale reprezintă o strategie prioritară a fiecărei națiuni. Pe lângă valorile materiale și spirituale care reprezintă cărți de vizită, Republica Moldova deține un element omniprezent în viața cotidiană, socială și culturală – ornamentul. Arta populară, în care se regăsește codul genetic al neamului nostru, conține o varietate bogată de motive ornamentale (geometrice, antropomorfe, fitomorfe, zoomorfe, avimorfe, folclorice) care ilustrează foarte iscusit etapele istorice de formare și dezvoltare ale poporului, frumusețea și firea sa poetică, existența sa morală și spirituală. Aceste motive ornamentale care-și au originea în epocile artistice ale trecutului reprezintă valori patrimoniale inestimabile, contribuind la îmbogățirea tezaurului artistic național, motiv pentru care sunt mereu valorificate și revalorificate în arta contemporană. Timpul nu le diminuează forța, ci, din contra, le face să crească neîncetat, croindu-și drum spre sufletul contemporanilor care, prin propriile creații, contribuie la reconstituirea fertilității ethosului popular și, totodată, la promovarea identității culturale.

Coexistând la intersecția trecutului și prezentului, ornamentul se regăsește, adesea, în atenția creatorilor de artă contemporani, pentru care tradiția reprezintă un teren fertil, un teren inestimabil ce merită explorat în permanență, iar inovația reprezintă calea prin care își poate valorifica creativitatea. În acest context, poziția artistului reprezintă și puterea de a se inspira din experiența trecutului, posibilitatea de a explora felul în care a fost adoptat un motiv, dar și conotațiile simbolice cu care sunt încărcate aceste produse. Cunoașterea acestora este fundamentală pentru un creator care dorește să valorifice experiențele istoriei în propria creație.

De aceea, scopul acestui articol este de a releva importanța ornamenticii, atât ca mod de decor cât și ca sursă de identitate culturală. În cadrul articolului autorul insistă asupra evidențierii și valorificării identității culturale prin ornamentele de valoare națională care, alături de țesături și alte materiale, devin semne, simboluri identitare pentru țara noastră. Autorul abordează ornamentul prin prisma plasticii – calitate esențială a esteticii și mijloc special de ilustrare a potențialului spiritual al unui popor care, împreună cu graiul și scrisul, cu muzica și dansul, codifică sinteza gândirii și simțirii sale.

Textilele tradiționale – embleme culturale

Din palmaresul cultural global face parte și tradiția textilelor ornamentate, embleme culturale, surse de identitate culturală aflate între două confluente – valorile trecutului și tendințele prezentului, valori care coexistă în beneficiul creației contemporane. În opinia cercetătorului John Gilow, prin ornamentica textilelor „...se poate citi istoria lumii, nașterea civilizațiilor, căderea imperiilor” [1 p. 78],

ca factori mărturisitori ai geniului uman și ai existenței unei conștiințe colective – teorie demonstrată după mai multe secole și de psihologul elvețian C.G. Jung. Așadar, remarcăm rolul ornamenticii ca sursă de identitate culturală a unui popor care, printre altele, manifestă și o funcție artistico-utilitară din perspectiva estetic-psihologică. Această funcție a fost pe deplin argumentată de esteticianul M. Kagan: „Operele de artă, care îmbină acțiunea artistică asupra omului cu funcția utilitară, posedă o anumită dialectică internă specifică. Forța acțiunii lor constă în faptul că oamenii sunt supuși „iradierii” artistice chiar în timpul procesului activității lor practice, ceea ce face ca aceasta să se însuflească, să se organizeze și să se activeze, dobândind stimuli emoționali suplimentari și transformându-se dintr-o obligație într-o bucurie” [2 p. 63]. De altfel, ideea *iradierii artistice* prin dobândirea stimulilor emoționali se regăsește atât în mentalitatea colectivă (fapt confirmat în baza cercetărilor de teren) cât și în argumentele meșterilor populari, care recunosc că majoritatea ornamentelor transmit emoții, nostalgii, sentimente, atitudini, bucurii legate de anumite evenimente.

Toate acestea au creat premisele necesare, astfel încât ornamentica țesăturilor a devenit astăzi un domeniu de cercetare interdisciplinar la care participă specialiști din diferite domenii: etnologi, folcloriști, geografi, sociologi, istorici, arhiviști. Prin gradul înalt de utilitate, prin funcția decorativă, dar mai ales prin ornamentica specifică țesăturile tradiționale de interior (scoarțe, lăicere, păretare, ștergare ș.a.) reprezintă piese ale patrimoniului cultural, surse de identitate culturală și mijloc de comunicare interculturală.

Contribuția acestor țesături la configurarea și funcționarea constructelor identitare este una remarcabilă și se cere a fi relevată. În acest sens, vom veni cu câteva argumentări.

Etapale descifrării ornamentului. Microuniversul țesăturilor în spațiul interiorului

Fiecare ornament (geometric, fitomorf, antropomorf, avimorf, zoomorf, cosmomorf ș.a.) nu a fost plasat întâmplător în câmpul țesăturii. Prin aceste ornamente strămoșii noștri au transmis cele mai profunde mesaje simbolico-metaforice care exprimă relațiile cu comunitatea, cu spațiul ceresc, cu întreg universul. Astfel, ei au perceput un model al lumii, un univers personal, creat prin aplicarea tradiției și valorizat cu ajutorul ei. Comunicarea cu motivele decorative este posibilă grație uneia dintre calitățile esențiale ale esteticii ornamentului – plastica, care, așa cum a definit-o istoricul de artă francez E. Faure, „...este un limbaj și, chiar mai mult decât se crede, este un mod de a vorbi, fiindcă este un mod de a gândi. Ea poate exprima idei și relații de idei, pe care sculptorul sau pictorul ar fi cu totul neputincios să le traducă prin cuvinte” [3 p. 180]. Grafia plastică reprezintă, astfel, un mijloc special de ilustrare a potențialului spiritual al unui popor care, împreună cu graiul și scrisul, cu muzica și dansul, codifică sinteza gândirii și simțirii sale. În afară de aceasta, ea este un mod de a demonstra interdependența dintre gândire și limbaj, dintre abstract și real, dintre codificat și decodificat. Indiferent de modul de exprimare sau tipul ornamentului, fiecare decorație descinde dintr-un arhetip și are o semnificație simbolică produsă de inconștientul uman.

Încercarea de a descifra anumite semnificații simbolice ale ornamentelor a fost mereu în atenția comunității științifice. Pe lângă cercetătorii simbolurilor recunoscuți de comunitatea științifică merită atenție și abordarea plasticianului, critic de artă și publicist Gh. Mardare, cu privire la fenomenul imaginativului. După Gh. Mardare, „...fenomenul imaginativului fie pornește din zona subconștientului și intuiției artistice, fie se bazează pe logica uitată a unor metamorfoze de natură morfologică concretă” [4 p. 49]. Referindu-ne la ultima, considerăm necesară reluarea experienței artistice milenare, care presupune stabilirea ierarhiei expresivității imaginativului în evidențierea modului de descifrare a conținuturilor semantice ale motivelor decorative. Conform cercetătorului, această ierarhie constă din câteva etape bine determinate: se descifrează conținutul semantic al fiecărui motiv din ansamblul decorului; se verifică gradul de înrudire ideatică, corelația simbolurilor constitutive; se determină ordinea ierarhică a simbolurilor, ceea ce permite evidențierea laitmotivului imaginativ; se studiază particularitățile morfologice ale fiecărui simbol în parte, precum și ansamblul decorativ în întregime.

Așadar, procesul de descifrare a motivelor ornamentale implică anumite etape, iar complexitatea acestui proces se explică prin faptul că, pe lângă esteticul motivului ornamental, fiecărei țesături cu rol decorativ i s-ar putea atribui și rolul unei cărți cu imagini de mare putere simbolică. Semnificația imaginilor o cunoșteau și acei care le țeseau, dar și acei care beneficiau de obiectele țesute. În prezent, deși puțini dintre contemporani cunosc și aplică ierarhia de descifrare a ornamentelor, totuși, atractivitatea țesăturilor nu scade, dimpotrivă, devine mai puternică, ele fiind agreate de tot mai mulți oameni ca semne identitare ale culturii. Acest fapt se explică prin aceea că ele emană energii pozitive, sunt agreabile, reconfortează și, în același timp, rămân mereu enigmatice, menținând firul comunicării între mai multe generații sau, așa cum ne mărturisesc actanții sociali din cadrul cercetărilor de teren, țesăturile păstrează spiritul timpului în care au fost țesute, dar și căldura mâinilor celor care au creat obiectul.

Țesăturile decorative tradiționale au un stil inconfundabil, determinat de tematica, expresia artistică, înscrierea în registre decorative, stilistica și cromatică motivelor ornamentale. Conform cercetătoarei V. Buzilă, însăși aranjarea țesăturilor în cadrul interiorului țărănesc, specific doar poporului nostru, formează un microunivers [5]. Astfel, lăicerele și laturile alese, alesăturile în vrăste erau destinate acoperirii pieselor de mobilier. Cergile, țesăturile mițoase aveau aceleași funcții, servind și ca învelitori. Potrivit cercetătoarei, decorul acestor piese este organizat în așa mod încât să fie perceput din perspectiva orizontalei. El constă din forme geometrice foarte diferite, unite în diverse motive complexe, încât ar putea corespunde unui început al modelării suprafețelor țesăturilor în limbaj geometric. Urmărind geometrismul acestor țesături, liniile zigzagate, spiralele de diferite configurații dispuse pe laturile lungi, dar și modul cum sunt înscrise în registre perpendiculare pe marginile lungi, aceste motive principale, în alternanță cu vrăste (dungii) de diferite culori, trimit la semnificația apei. Ca urmare, putem conchide că lăicerele, laturile alese, alesăturile în vrăste/poduri corespund primului registru al împărțirii lumii pe verticală, subpământului.

Pe pereți, în imediata apropiere a mobilierului, erau atârinate de jur-împrejur păretarele alese cu un decor diferit de cel al pieselor așternute. În decorul acestora predominau motivele geometrice și cele vegetale. De cele mai multe ori păretarele aveau doar marginea de sus, formând, astfel, împreună cu țesăturile așternute pe piesele de mobilier, un întreg decorativ. Deasupra păretarelor erau amplasate scoarțele. Acestea organizează suprafața pereților, dimensionând spațiul prin intermediul decorului. Motivele acestora sunt aerate, dinamice, încât fortifică spațialitatea. În anumite localități, tot la nivelul pereților, dar în unghere, erau atârinate ungherarele ce se plasau sub icoană. Respectiv, motivele lor principale erau cele religioase (cununiile, crucea ș.a.).

Din perspectivă semiotică, păretarele, scoarțele și ungherarele modelau registrul terestru al micro-universului reprezentat de interiorul locuinței. Ca să conturăm întregul univers al locuinței marcat de covoare, trebuie să precizăm că în localitățile din nordul Republicii Moldova aceste țesături din lână sunt etalate și în registrul ei superior. Grindarele sau cordarele sunt înguste, având motive mici, preponderent geometrice. Prin urmare, această cuprindere spațială a țesăturilor a stimulat dezvoltarea unui fond bogat de motive semnificative, valorificând plenar toate clasele de ornamente tematice cunoscute de creația tradițională: geometrice, vegetale, zoomorfe, avimorfe, antropomorfe, religioase, sociale, scheomorfe.

Demn de remarcat este apartenența covorului la spațialitate, indiferent că este lăicer, păretar sau scoarță. Apartenența covorului la spațialitate este evidentă prin forma lui. Conform cercetătorilor Jean Chevalier și Alain Gheerbrandt, în sistemul de reprezentări specific spațiului european formele pătrate și dreptunghiulare trimit la simbolismul pământului [6]. Respectiv, remarcăm că și câmpul negru al covorului semnifică ideea de pământ luat în posesie culturală de la natură, semnifică parcela de pământ „prelucrat” în dependență de starea sufletească și de potențialul creativ al posesorului.

În această ordine de idei, relevăm faptul că țesăturile ornamentate au atins această sincronizare perfectă datorită vechimii cu care este practicat țesutul în spațiul nostru, datorită priorității acestui limbaj plastic în comunicarea socială, dar și faptului că prin ele se menține tradiția, în ele se regăsește identitatea noastră culturală.

Motive ornamentale identitare

În prezent, etnologii din Republica Moldova insistă asupra evidențierii și valorificării identității culturale prin ornamentele de valoare națională [7] care, alături de țesături, devin semne, simboluri identitare pentru țara noastră. Printre acestea enumerăm: *busuiocul, stejarul, vița de vie, arborele lumii, cocostârcul, cucul, cocoșul, romburile, figurile antropomorfe, hora* ș.a. În cele ce urmează vom veni cu câteva detalii care explică motivul pentru care aceste ornamente tind a deveni simboluri ale identității culturale și naționale.

Omniprezente în cultura națională sunt florile. Se întâlnesc în credințele și obiceiurile cu referire la cele două mari cicluri: ciclul calendaristic și ciclul vieții. Majoritatea practicilor și credințelor cu implicarea florilor sunt legate de cultivarea pământului, de străvechiul cult al fertilității și fecundității atestat în spațiul carpato-danubian. În structura obiceiurilor tradiționale se întâlnesc flori binecuvântate, benefice. Acestea erau folosite de către țărani pentru a prognoza vremea, a estima recolta anului viitor, a asigura și a proteja sănătatea familiei și sporul în gospodărie. Prezintă interes florile utilizate în obiceiurile de naștere, nuntă și înmormântare, în scopuri augurale, de inițiere, apotropaice și premaritale.

Una dintre aceste plante sacre și purtătoare de noroc, întâlnită în ornamentica tradițională și propusă de a fi acceptată ca simbol identitar, este busuiocul. Busuiocul – plantă mitică și centrală în universul simbolic tradițional – a făcut parte din bogatul tezaur cultural al strămoșilor noștri. Fiind cea mai îndrăgită și mai cântată floare a poporului român, este considerată plantă sacră inspirată din viața religioasă. Busuiocul, cu funcțiile sale multiple, îl regăsim în viața laică și religioasă, în ornamentica tradițională și în cadrul obiceiurilor de familie, a obiceiurilor calendaristice: busuiocul se pune în scaldătoarea rituală după botez a copilului, cu busuioc se împodobeau coarnele boilor și a plugușorului purtat de urători, busuiocul se folosește în cadrul obiceiurilor de Bobotează ș.a. Conform informatorilor, busuiocul reprezintă legătura omului cu valorile spirituale. Indiferent de locul utilizării, busuiocul simbolizează belșugul, dragostea și norocul în familie, fidelitatea și relațiile de lungă durată.

Tot din categoria motivelor fitomorfe evidențiem stejarul, vița de vie, arborele lumii (întruchipat în brad). În tradiția românească stejarul este considerat copac național – simbol al puterii, vigoriei, bărbăției. În ornamentica țesăturilor se întâlnește nu atât copacul, cât frunza acestuia. Vița de vie, ca și măslinul la alte popoare, este un „arbore mesianic”. În arta bisericească vița de vie, alături de spicul de grâu, reprezintă simbolul lui Hristos. Conform mentalității tradiționale, vița de vie este considerată simbol al vieții veșnice, deoarece trebuie să ajungă sub pământ, să fie îngropată, pentru ca să învie și să crească din nou [8].

Un alt ornament național prin care se promovează identitatea culturală este bradul, perceput ca simbol al vieții veșnice, al tinereții și vigoriei. În mentalitatea tradițională are valențe de pom al vieții. Conform *Dicționarului de simboluri*, însăși arborele, prin esența sa, reprezintă simbolul vieții în continuă evoluție, evocă verticalitatea și înlesnește comunicarea între cele trei niveluri ale cosmosului: cel subteran – prin rădăcini; suprafața pământului – prin trunchi și crengile de jos; înaltul – prin ramurile dinspre vârf atrase de lumina cerului [9].

Dintre motivele avimorfe – embleme ale identității culturale care se regăsesc și în ornamentica țesăturilor – sunt: cocoșul, cucul, cocostârcul. Cocoșul reprezintă simbolul solar al bărbăției, dar și al slăbiciunii, purtător de noroc, victorios asupra întunericului, semn apotropaic [10]. Informațiile de pe teren ne oferă date precum că, dacă i se pune efigia pe ușă sau pe acoperișul casei, locuința este protejată împotriva duhurilor noptii. În cultura tradițională cucul este considerat prevestitor al destinului, bucuriei și primăverii.

Cocostârcul, de obicei, se atestă în broderii. În toate culturile este considerată pasăre augurală, simbol de pietate filială, simbol al primăverii și armoniei familiale. Conform cercetătorului român I. Ghinoiu, cocostârcul reprezintă simbolul fertilității și abundenței, este o pasăre-oracol care prevestește, printre altele, timpul [11].

Dintre reprezentările antropomorfe remarcăm figuri omenești, preponderent în straie naționale. În acest context, ca motiv antropomorf, dar și social, evidențiem hora care, prin esența sa, se potrivește

te perfect cu firea moldoveanului. Hora simbolizează expresia ritualului solar de fertilitate. Pe lângă cultul zeiței-mamă și cultul solar, hora exprimă o modalitate de înălțare spirituală colectivă. Conform informatorilor, hora este legată de comunitate, inițiere, apartenență și integrare: intrat în horă, trebuie să joci – să respecti ritmul, pașii și regulile în comunitate. Semnificațiile ei arhaice se evidențiază în contopirea harică a jucătorilor cu divinitatea tutelară, prezentă, parcă, în centrul cercului. Constatăm, astfel, că hora devine încă un indiciu, că orice obiect, fenomen (vorbim de fenomenul horal) creat de colectivitate este raportat la prototipul creat de divinitate [12].

Concluzii

Prin urmare, putem afirma cu certitudine că dimensiunea simbolică a ornamenticii țesăturilor este definitorie pentru modul de ființare uman și, deci, implicit, pentru cultura în care și prin care omul se exprimă. Indiferent de modul de exprimare, indiferent de tipul ornamentului (geometric, concret, simbolic), fiecare decorație din câmpul țesăturilor, care descinde dintr-un arhetip, are o semnificație simbolică produsă de inconștientul uman, deoarece inconștientul colectiv comunică cu conștientul prin intermediul arhetipului. Structura simbolisticii ornamentale este astfel construită încât un singur element poate constitui un text ornamental, iar mai multe simboluri ornamentale pot forma un singur text ce poate reconstitui întregul unui mesaj ideatic. Realitatea simbolistică este încorporată în obiectul natural și, în același timp, aceasta manifestă o forță care îl depășește, în sensul că trimite la ideea întregului, fapt demonstrat de aranjarea țesăturilor în cadrul interiorului. Țesăturile tradiționale, asemeni oricărui alt fapt cultural de mare vechime, au fost circumscrise în permanență criteriilor cosmice, religioase, sociale, etice, estetice ale comunității. Motivele ornamentale reprezentative care au conferit caracter și expresivitate acestui gen de artă, dar și stilistica încorporării lor în compoziții și în ansamblul decorativ al întregului sunt dovadă că tind să reprezinte universul (cosmosul, natura, societatea), perceput și codificat în semne identitare cunoscute de întreaga comunitate.

Perceperea esenței motivelor ornamentale ne permite să cunoaștem istoria poporului și să promovăm identitatea culturală, ceea ce, în contextul globalizării, reprezintă o necesitate stringentă. Imaginile țesute exprimă cel mai fidel aspirațiile, idealurile estetice și morale ale societății tradiționale. Deși erau create prin munca cotidiană, sintetizând experiența artistică a multor generații, țesăturile tradiționale colportă în ele spiritul riturilor, ceremoniilor în cadrul cărora aveau să fie percepute ca opere artistice, rituale. Motivele lor urmează să fie interpretate din perspectiva formelor culturale de maximă concentrare simbolică, axată pe sistemul de valori și racordată perfect modelului lumii propriu acestei societăți.

Referințe bibliografice

1. GILOW, J., SENTANCE, B. *World Textiles: A Visual Guide to Traditional Techniques*. London, United Kingdom: Ed. Thames & Hudson Ltd, 1999.
2. KAGAN, M. *Morfologia artei*. București: Meridiane, 1979.
3. FAURE, E. *Istoria artei. Spiritul formelor*. Vol. I. București: Meridiane, 1990.
4. MARDARE, Gh. Manifestări ieraticice ale imaginativului în decorul covoarelor vechi românești din Basarabia. In: *Arta'94*. Ser. Artă plastică. Arhitectură. Chișinău, 1994, pp. 43–51.
5. BUZILĂ, V. Dimensiunile axiologice naționale și mondiale ale scoarței basarabene. In: *Akados*. 2014, nr. 3 (34), pp. 164–172. ISSN 1857-0461.
6. CHEVALIER, J., GHEERBRANT, A. *Dicționar de simboluri*. Iași: Polirom, 1999. ISBN 973-28-0486-6.
7. ANDRIEȘ-TABAC, S. Identitatea simbolică neoficială a Republicii Moldova. In: *Akados*. 2011, nr.1 (20), p. 131–138. ISSN 1857-0461.
8. GIBSON, C. *Cum să citim simbolurile: Introducere în semnificația simbolurilor în artă*. București: Litera Internațional, 2010. ISBN 978-973-675-716-7.
9. CHEVALIER, J., GHEERBRANT, A. *Dicționar de simboluri*. Iași: Polirom, 1999.
10. GIBSON, C. *Cum să citim simbolurile. Introducere în semnificația simbolurilor în artă*. București: Litera Internațional, 2010.
11. GHINOIU, I. Zeița-pasăre în panteonul românesc. In: *Clipa*. Magazinul actualității culturale românești [online]. București, 2014. [accesat 16.04.2015]. Disponibil: <http://www.revistaclipa.com>.
12. VULCĂNESCU, R. *Fenomenul horal*. București: Arhetip, 1995. ISBN 973-96306-9-3.